

ЕНЦИКЛІКА

ЙОГО СВЯТОСТИ

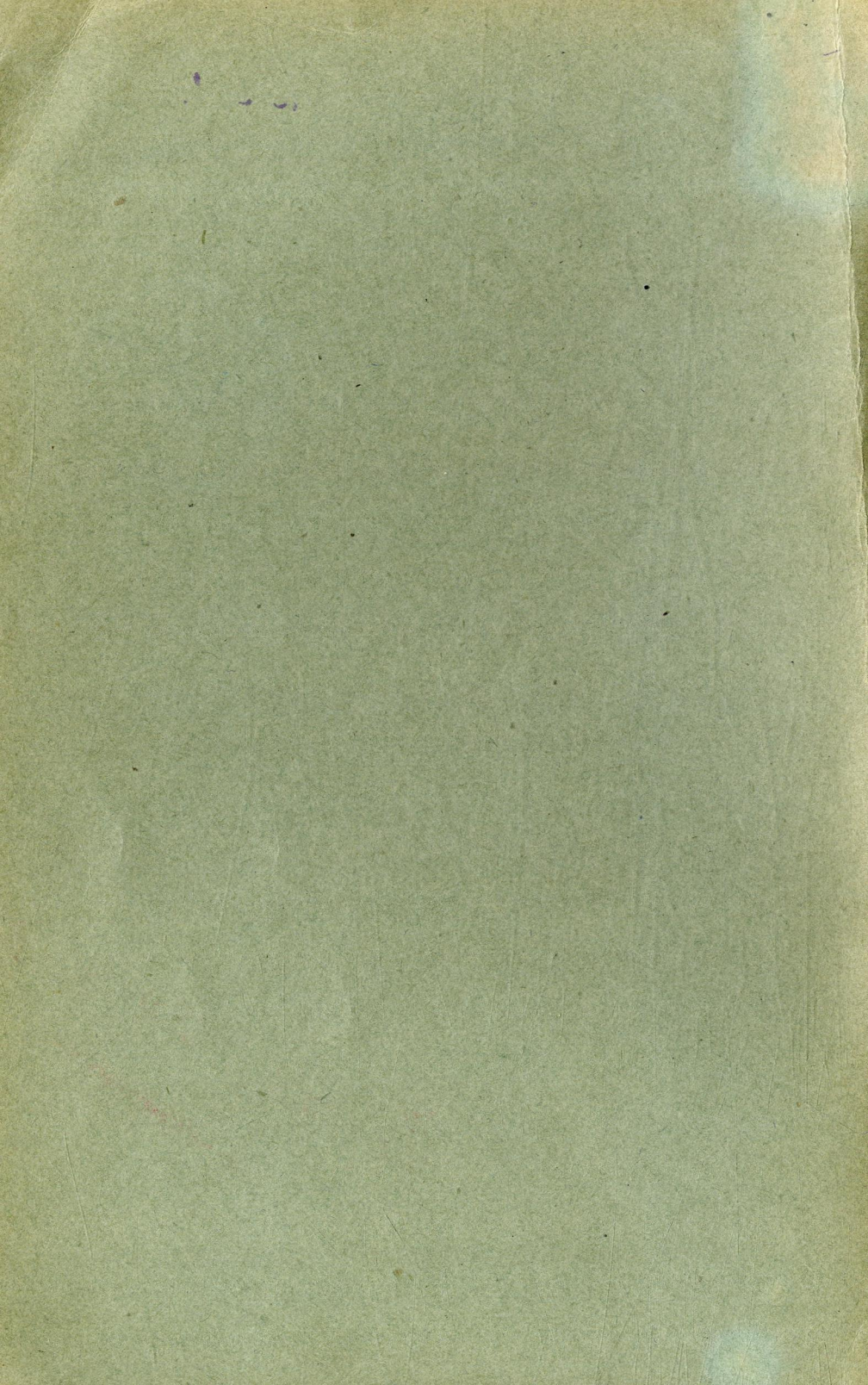
П І Я ХІ.

з БОЖОГО ПРОВИДІНЯ ПАПИ

про христіянське виховання молодіжи

СТАНИСЛАВІВ 1933
НАКЛАДОМ ЕПІСКОПСЬКОГО ОРДИНАРІАТУ

66
80

13.314.

ЕНЦИКЛІКА

ЙОГО СВЯТОСТИ

ПІЯ ХІ

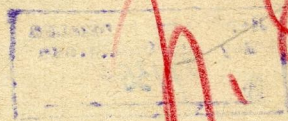

з БОЖОГО ПРОВІДІНЯ ПАПИ

Д О

ПАТРІАРХІВ, ПРИМАСІВ, АРХІЕПІСКОПІВ, ЕПІСКОПІВ
І ІНШИХ ОРДИНАРІВ, ЩО ЖИЮТЬ В ЗГОДІ І ЄДНОСТІ
З АПОСТОЛЬСЬКОЮ СТОЛИЦЕЮ
І ДО ВСІХ ВІРНИХ КАТОЛИЦЬКОГО СВІТА

ПРО ХРИСТІЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ
МОЛОДІЖІ

п. 868 ГЛ УРСР

СТАНІСЛАВІВ 1933
НАКЛАДОМ ЕПІСКОПЬСЬКОГО ОРДИНАРІЯТУ

9375,112

ПІЙ ХІ. ПАПА.

Всечесні Браття і Улюблені Сини Поздоровленнє і Апостольське Благословеннє.

Заступаючи на землі Божественного Учителя, котрий хоч обнимав своєю безграничною любовою всіх людей, навіть грішників і негідних, то однак дітям об'являв особлившу ніжність серця, якої висловом є ті так дуже зворушаючі слова: „**Ї**стáвите дѣтѣй приходѣти ко мнѣ“ (Марко 10, 14) — допустіть дітям приходити до мене, — рівнож і Ми старалися при різних нагодах виявити ту правдиво вітцівську особлившу любов, яку зглядом них плекаємо в серцю, особливо через постійну журу і відповідні поучення, що відносяться до християнського виховання молодіжи.

Вступ.

Стаючися в той спосіб відгомоном Божественного Учителя, Ми звертали до молодіжи, до виховників, до вітців і до матерій родин спасенні слова будьто напiмнення, чи заохоти, чи вказівки що до різних точок християнського виховання а) **пону-**
з тою печаливістю, яка відповідає спільному Отцеві всіх **ки до бе-**
віруючих, і з тою настирливістю в час і не в час, яка відповідає **сiди про**
пастирському урядови і котру так усильно поручає Апостол: **христі-**
„**Настѣй вѣлговрѣмєннѣ и безврѣмєннѣ, ѡбличѣи, запрєтѣи, оумолѣи,** **янь-**
ня.“

се всѣкимъ долготерпѣніемъ ѿ оученіемъ“ (2. Тимот. 4, 2) — нашої в пору і не в пору, картай, грози, наминай з всякою терпеливістю і наукою; — і якої вимагають наші часи, в котрих на жаль зі смутком стверджується так великий брак ясних понять і здорових засад навіть в найбільше підставових питаннях.

І якраз той загальний стан наших часів, про який Ми згадали, ті найрізноманітніші спори в справі шкільного і виховного проблему, що під сю пору ведуться в різних краях і звідси випливає бажання, яке виявили Нам в синівськiм довірю многі з Вас, Всечесні Братя і многі з Ваших вірних, а також та горяча любов до молодіжi, як згадано, побуджує Нас вернути нарочно до того предмету і коли не обговорити його в цілiм майже невичерпанiм теоретичним і практичним обемі, то принайменше, щоби зібрати найвисшi засади, поставити в повнiм світлі найголовнішi заклучення і витичити практичні примінення. Нехай се буде дар Нашого священничого ювілею для дорогої молодіжi і для тих всіх, що з покликання і з обовязку займаються єї вихованнем і сей дар жертвуємо їм і поручаємо з особлившою згадкою і чувством.

Дійсно, ніколи стільки не обговорювано виховання, що в наших часах. Звідси множаться учителі нових виховних теорій, винаходиться, предкладається і розтрясається методи і середники не лиш, щоби улекшити, але щоби прямо створити нове виховання безсумнівної успішности, котре могло би уформувати нові покоління для так бажаного щастя на тій землі.

І звідси люди, котрих Бог сотворив на свій образ і подобу та для себе, нескінченного совершенства призначив, видячи нині серед обильности матеріяльного поступу більше чим колинебудь недостаточність земських дiбр до правдивого щастя одиниць і народів, живiйше відчувають в собі розгін до висшого совершенства, розгін зашеплений Творцем в їх власній розумній природі і хочуть осягнути те совершенство головно через виховання. Звідси многі з них тримаючися пересадно етимологічного значіння вислову „едукація“, сподіваються, що зможуть видобути виховання з самої людської природи і здійснити його виключно, власними силами. На жаль в тім поблуджують, бо місто спрямовувати свої стремління до Бога, першого початку і остаточної мети всесвіта, вони відступають і затримуються на собі самих, привязуючися виключно до земських і дочасних річий і тому буде постійна

і безпереривна їх шамотня, доки не звернуть своїх очей і своїх змагань до Бога, єдиної цілі совершенства, після тої глибокої гадки св. Августина: „Ти, Господи, сотворив нас для себе і неспокійне є наше серце, доки не спічне в Тобі“ (Ісповідь 1, 1).

Отже се є річ найбільшої ваги не блудити в вихованню, подібно як не блудити в стремлінню до остаточної мети, з котрою стисло і беззглядно вяжеться ціле діло виховання. Дійсно, тому що штука виховання полягає на виробленню чоловіка — яким повинен бути, як повинен поступати в тім земським життю, щоби досягнути ту величну ціль, для якої зівстав сотворений, — єсть ясно, що як не може бути правдивого виховання, котре не булоби ціле спрямоване до остаточної мети, так знова в сучаснім порядку Провидіння то є по об'явленню нам Бога в своїм Єдинороднім Сині, котрий сам лишень є „дорогою, правдою і життям“, не може бути повного і совершенного виховання, як тільки християнське.

То показує найвисшу велич християнського виховання, не лиш для поодиноких осіб, але також для родин і для цілої людської суспільности, бож її совершенність не може не впливати з совершенности членів, що її творять.

Подібно, в світлі вказаних висше засад, можна сказати, виступає ясно і виразно недаюча перевисшити себе велич діла християнського виховання, як такого, що остаточно зміряє до сего, аби запевнити душам вихованків найвисше добро — Бога, а людській суспільности найвисший степень можливого на тій землі добробуту. І то в спосіб зі сторони чоловіка найбільше успішний, через співділанне з Богом в усовершенню одиниць і цілої суспільности, бож вихованне надає душам найперший, найсильніший і найтриваліший напрям життя, після знаного висказу Мудрця: „Молодець після дороги своєї і хочби постарівся, не відступить від неї“ (Притч. 22, 6). Тому справедливо говорить св. Іван Золотоустий: „Щож єсть більшого, як провадити душі, як уробляти обичаї молодіжи?“ (Гоміл. 60. до 18. гл. Мат.).

Однак ніяке слово не висказує так величи, краси і надприродної взнеслости християнського виховання, як той надземський висказ любови, в яким Ісус утотожнюючися з діточками говорить: *Иже ѿще єдино такových ѿтрочать прїиметь во ѿмѧ моє, мене прїиметь*“ (Марко 9, 37) — хто одно з таких дітей прийме в мое ім'я, мене приймає.

б) Суть, важ-
ність і
взнес-
лість
христі-
янсько-
го вихо-
вання.

До кого
нале-
жить ви-
ховання.

Виховання з своєї природи є ділом суспільним, а не одиниці. І так існують три різні суспільності, які Бог гармонійно з собою злучив і на їх лоні родиться чоловік: дві суспільності в природнім порядку, якими є родина і держава; третя в надприроднім порядку — Церков.

А) за-
гально.

На першім отже місці родина, безпосередно Богом установа для властивої собі цілі, якою є родження і виховання потомства; котра рівнож тому в відношеню до держави має першенство прав. Однак родина є несовершенною суспільністю, бо не має в собі всіх середників до свого повного розвитку; тимчасом держава є совершенною суспільністю, бо має в собі всі середники до своєї цілі, котрою є загальне, дочасне добро; тому під тим зглядом, се є в відношенню до загального добра, має держава першенство перед родиною, котра якраз в державі осягає відповідаюче собі дочасне совершенство.

Третю суспільністю, в котрій через крещення родиться чоловік до божого життя ласки, є Церков, суспільність надприродна і загальна, суспільність совершенна, бо має в собі всі середники до своєї цілі, якою є вічне спасення людей, і тому в своїм порядку найвисша.

В наслідок того виховання, що обіймає цілого чоловіка, індивідуально і суспільно, в порядку природи і в порядку ласки, належить до тих всіх трох суспільностей в відповідній степені, після взаємного уложення їх питомих цілей, згідно з установленим від Бога існуючим порядком Провидіння.

Б) Под-
рібно :
До
Церкви :

І так насамперед належить воно в особливий спосіб до Церкви, з двох титулів порядку надприродного, наданих виключно їй через самого Бога, а звідси безумовно висших від якогонебудь іншого титулу природного порядку.

а) В най-
висший
спосіб.

Перший полягає на виразнім післаництві і найвисшій учительській повазі, яку дав Церкві єї Божественний Основатель: „Дадѣсѧ мнѣ всѧка влѧсть на нѣсѧ ѧ на землѧхъ. Шѣдше оубо нащѣйте всѧ юзѧки, крѣтѧще ѧхъ въ ймѧ Ѡцѧ, ѧ Ѡна, ѧ сѧгоу Дѧ: Оуѣщающе ѧхъ влюстити всѧ, ѣлика заповѣдахъ вамъ: ѧ се азъ сѧ вами ѣсмь во всѧ днѧ до скончѧ-

ніа вѣка“; (Мат. 28, 18 — 20) — дана мені всяка власть на небі і на землі. Ідіть отже, навчайте всі народи, крестячи їх в ім'я Отця і Сина і святого Духа, навчаючи їх заховувати все, що я заповідав вам. І се я з вами по всі дні, до кінця віків. Тому учительському урядови уділив Христос враз з наказом голошення Його науки привілей непомильності; звідси Божественний Творець установив Церков підпорою і утвердженням Правди, щоби навчала людей божої віри і єї депозиту, собі повіреного, щоби стерегла в цілості і ненарушено, щоби провадила і образувала людей, їх стоваришеня і діла в правости обичаїв і чеснотливости життя після норми об'явленої науки. (З енцикл. Пія IX. *Quam non sine*, 14. липня 1864).

Другим титулом є надприродне материнство, через котре Церков, непорочна Обручниця Христа, родить, кормить і виховує душі в божім життю ласки, своїми св. Тайнами і своїм научуванем. Тому слушно твердить св. Августин: „Не буде мати Бога за вітця той, хто не хотівби мати Церкви за матір.“ (З Символа до катехуменів. XIII.)

б) Надприродне материнство.

Для того що до властивого предмету свого виховного післанництва, то єсть, „що до віри і науки обичаїв, сам Бог учинив Церков учасницею божого учительства із божого дару вільного від поблудження; тому саме Церков є найвисшою і найпевнішою учителькою і посідає ненарушиме право свободи навчання.“ (Енцикл. *Libertas*, 20. червня 1888.) З того безсуперечно випливає, що Церков, як в своїм повстаню, так рівнож і в виконуваню свого виховного післанництва є незалежна від якоїнебудь власти земської, і то не лиш в обсягу власного предмету, але також що до середників конечних і відповідних до виповнення своєї виховної місії. А вслід за тим що до всяких інших галузей знання і людського научування, котре само в собі узгляднене є дідицтвом всіх, одиниць і суспільностей, Церков посідає незалежне право користання з них, а передусім осуду чи і оскільки они можуть бути хосенні або шкідливі для християнського виховання. А то вже тому, що Церков яко совершенна суспільність має незалежне право до середників, що ведуть до своєї мети, як також тому, що всяке научування на рівні з всякою іншою людською діяльністю, є в конечнім відношенню залежності від остаточної мети чоловіка, і тому не може виломлюватися зпід норм Божого права, котрого сторожем, толкователем і непомильним учителем є Церков.

Дуже ясно висказує се бл. п. Пій X: „Щонебудь ро-

бити християнин, також в царині річий земських, не вільно йому забувати о надприродних добрах; навпаки, після науки християнської мудрости повинен спрямовувати всі справи до найвисшого добра, яко до остаточної мети. Понадто всі його діла, чи морально добрі, чи злі, то є, оскільки згоджуються, або не згоджуються, з природним і божим правом, підлягають осудови і юрисдикції Церкви.“ (Енцикл. *Singulari quadam*, 24. вересня 1912).

Годиться тут зазначити, як добре ту підставову правду католицьку потрафив зрозуміти і висказати світський чоловік, зарівно знаменитий письменник, як і глибокий та совісний мислитель: „Церков не твердить, що моральність належить єдино (то значить виключно) до неї; але що належить до неї в цілості. Ніколи не удержувала, що поза її лоном, або без її наукування чоловік не може пізнати ніякої моральної правди; противно, то твердження нераз осудила, бо воно появлялося в різних формах. А однак голосить, голосила і все буде голосити, що з установи Христа і силою св. Духа, зісланого в ім'я Отця, она єдино посідає засадничо і без можливости утрати повну моральну правду, в котрій містяться всі подрібні правди моральности, так ті, до котрих пізнання може дійти чоловік при помочи самого розуму, як і ті, що становлять часть Об'явлення, або котрі можна з Об'явлення випровадити.“ (A. Manzoni, *Osservazioni sulla Morale Cattolica*, с. III.)

в) Обсяг прав Церкви. Через се Церков повним правом попирає літературу, науку і штуку, оскільки они є конечні або хосенні до християнського виховання а також до цілої діяльності Церкви для спасення душ, закладаючи і удержуючи власні школи і інститути у всіх галузях знання і на всіх степенях культури. (Кодекс Кан. Права, кан. 1375). А навіть саме так зване фізичне виховання, і його не належить уважати за чуже материнському наукуванню Церкви, власне тому, що й оно є середником, який може помагати або шкодити християнському вихованню.

А та діяльність Церкви у всякім роді культури, як з одної сторони є незміримою помічю для родин і народів, що гинуть без Христа, як на то слушно звертає увагу св. Іларій: „Щож більше небезпечного є для світа, як то, що не приняв Христа?“ (*Commentar. in Matth.* с. 18), так з другої сторони не справляє навіть найменшої трудности державним зарядженням, бо Церков в своїй материнській розсудности не противиться тому, щоби школи і виховні заведення для світських приміювалися до слухних в кождім народі заряджень

державної власти, а там, де моглиби вилонитися якісь труднощі, все є готова з нею порозумітися і за обопільною згодою всьо уложити.

Крім того Церков посідає право, котрого не може зречися, а zarazом обов'язок, від котрого не може бути звільненою, чувати над цілим вихованням своїх дітей, віруючих, в якімнебудь заведенню публичнім, чи приватнім, не лиш що до науки релігії, якої там уділюється, але також що до всіх інших наук і всіх заряджень, оскільки мають якусь зв'язь з релігією і моральністю. (Кодекс Кан. Права, кан. 1381, 1382).

Не можна уважати виконування того права за незаконне вмішування, але яко материнську опіку Церкви, котра хоронить своїх дітей від грозячої небезпеки всякої отруї научної і обичаєвої. То чування Церкви, як з одної сторони не чинить ніякої правдивої перешкоди, так з другої не може не принести успішної помочи для добра родин і держави, тримаючи здалека від молодіжи ту моральну отрую, яка в тім віці, так педосвідченім і змінчивім, з особлившою легкістю приймається і в практиці скоро поширюється. Тому, що без виобразування релігійного і морального — як слушно на то звертає увагу Лев XIII — „буде нездоровою всяка культура духа; молодці не при звичаєні до почитання Бога, не зможуть знести карности чеснотливого життя і при звичаєні невідмовляти нічого своїм похотям, з легкістю дадуться потягнути до ворохобної акції проти держав.“ (Енцикл. *Nobilissima Gallorum Gens*, 8. лютого 1884).

Що відноситься до обсягу виховного післаництва Церкви, то воно розтягається без жадного обмеження на всі народи, відповідно до приказу Христа: „**Навчітьє всѣ ѧзыки**“ (Мат. 28, 19) — навчайте всі народи —, і нема власти на землі, котра моглаби їй правно противитися, або робити їй перешкоди. І наперед розтягається на всіх вірних, яких окружає печаливою опікою, немов найчутливійша матір. І тому здвинула для них на протязі віків безчисленне множество шкіл і інституцій у всіх галузях знання; бо — як то недавно Ми мали нагоду се сказати — „вже в тім далекім середносічу, в котрім були так численні (хтось сказав, аж занадто численні) монастирі, конвенти, церкви, колеґіати, капітули катедральні і некатедральні, — при кожній з тих інституцій було шкільне огнище науки і християнського виховання. До того треба додати всі університети, розкинені по всіх краях, все з ініціятиви і під опікою св. Столиці і Церкви. Той величний образ,

який тепер ліпше бачимо, бо ближший нам і відповідно до обставин часу більше імпонуючий, був предметом подиву всіх часів, а ті, що досліджують і порівнюють різні явища, з'уміваються над способом, в який Церков потрапила відповісти повіреному їй через Бога післаництву виховання людських поколінь в християнськiм життю і що уміла досягнути так світлі висліди і овочі. Але коли будить подив то, що Церков в кождім часі потрапила скупити коло себе сотки, тисячі і мільйони вихованків свого післаництва, не менше повинно вдаряти, коли звернути увагу на то, що потрапила она зділати не лиш на поли виховання, але також на поли стислого взятого образования. Бо коли стільки скарбів культури, цивілізації і літератури могло заховатися, то завдячується се тому становиску, через котре Церков навіть в найбільше віддалених і варварських часах, потрапила ясніти так великим світлом на поли літератури, філософії, штуки, а особливо архітектури.“ (З бесіди до вихованків Колегії в **Mondragone** 14. мая 1929).

Так много Церков могла і уміла зробити, бо єї виховне післаництво розтягається також і на невірних і всі люди є покликані до Божого Царства і до досягнення вічного спасення. Як в наших часах, коли Місії Церкви здвигають тисячі шкіл у всіх сторонах світа і в краях еще не християнських, від обох берегів Гангеса аж по Жовту ріку і до великих островів і архіпелягів Океану, від Чорного Континенту аж до Огнистої Землі і до ледоватої Аляски, так у всіх часах Церков через своїх місіонарів виховувала до християнського життя і культури різні племена, що становлять нині християнські народи цивілізованого світа.

Се ясно показує, що з права, а крім сего силою факту прислугує Церкві в особливий спосіб виховне післаництво і що кождий ум, вільний від упереджень, не може мати ніякого розумного мотиву противитися, або ставити перешкоди Церкві якраз в тім ділі, котрого блаженними овочами нині світ тішиться.

г) Згідність прав Церкви з правами родини і держави.

Тим більше, що з таким відданем першенства Церкві не лиш не стоять в суперечности, але навпаки знаходяться в найповнійшій згоді права одиниць до слушної свободи в обсягу науки, наукових метод і взагалі всякої світської культури. Бо — щоби зараз вказати на підставову засаду тої згідности — надприродний порядок, до котрого належать права Церкви, не лиш, що цілком не нищить природного

порядку, до котрого належать інші згадані права, але якраз підносить і усовершує, і оба порядки подають собі взаїмну поміч і якби доповнення відповідно до природи і достоїнства кожного, власне тому, що оба походять від Бога, котрий сам собі не може противитися: „Бгъ, ѣстинна дѣла ѣгѡ, ѣ всі пѣтіе ѣгѡ, сѣдѣ“ (Второзак. 32, 4) — Божі діла є совершені, а всі дороги Його є слушні.

Єще яснійше то побачимо, коли розважимо зосібна і більше зблизька виховне післаництво родини і держави.

І так по перше, з виховним післаництвом Церкви стоїть **Право родини** в предивній згоді виховне післаництво родини, бо Церков і родина походять від Бога в спосіб дуже до себе зближений. Дійсно, родині в природнім порядку Бог уділяє безпосередно плідности, початку життя, а звідси також початку виховання для життя, а zarazом авторитету, що є основою ладу.

Говорить Ангельський Доктор з питомою собі ясністю думки і стислістю вислову: „Плотяний отець має по часті **а) Право вчасніше від права держави.** характер початку, який цілковито знаходиться в Бозі... Отець є початком родження, виховання, карности і того всього, що відноситься до усовершення людського життя.“ (Св. Тома, 2 — 2, Q. СII, а. 1.).

Через се родина має безпосередно від Творця післаництво, а звідси також і право виховання потомства, право, котрого не може зречися, бо воно нероздільно лучиться зі стислим обов'язком, право вчасніше від якогонебудь права людської суспільности, чи держави, а тимсамим ненарушимо зі сторони якоїнебудь земської власті.

Що відноситься до ненарушимости того права, то єї **б) Право ненарушимо, але не деспотичне.** причину подає Ангельський Доктор: „Бо син з природи є чимсь з вітця...; вимагає того природне право, щоби син, поки прийде до уживання розуму, був під опікою вітця. Тому се булоби противне природному праву, колиби без їх згоди щонебудь було постановлено в справі дитини.“ (Св. Тома 2 — 2, Q. X, а. 12.) А тому, що обов'язок опіки зі сторони родичів триває аж до часу, коли діти зможуть самі собі зарадити, тож і триває то саме ненарушимо право виховне родичів. „Бо природа не стремить лиш до зродження потомства, але також до його розвитку і поступу, аж до совершенного стану чоловіка, яко такого, котрий то стан є станом чесноти“, каже той сам Ангельський Доктор. (Suppl. 3. p. Q. 41, а. 1.)

Тому то правнича мудрість Церкви в той спосіб ясно і докладно виражується в тім предметі в Кодексі Канонічного

Права в кан. 1113: „Родичі мають найстислійший обов'язок по своїй можності старатися про виховання свого потомства так релігійне і моральне, як фізичне і горожанське і про забезпечення тому ж потомству також дібр дочасних.“

В тій точці так є згідне загальне почуття людського роду, що станувби з ним в найяркійшій суперечности, хто осміливбися твердити, що дитина скорше належить до держави, чим до родини і що держава має беззглядне право до її виховання. Не звертається на то уваги, що, аби бути горожанином держави, чоловік наперед мусить істнувати, а істнування не має від держави, лиш від родичів, як се мудро сказав Лев XIII: „Діти є чимсь з вітця і якби розширенням вітцівської особи і якщо ми хотілиби стисло висказатися, не самі через себе, але через родинну суспільність, в котрій народилися, входять в державну зв'язь і беруть в ній уділ. (Енцикл. *Rerum novarum*, 15. мая 1891).

Тому, як говорить в тій самій енцикліці Лев XIII: „вітцівська власть є того рода, що держава не може її ані знищити, ані в себе поглотити, бо має той сам початок, що саме людське життя.“ (Енцикл. *Rerum novarum*). Однак з того не слідує, немовби вітцівське право до виховання було беззглядне, або деспотичне, бо воно є нероздільно підпорядковане остаточній меті, а також природному і Божому праву, як означає се той же Лев XIII. в своїй другій пропам'ятній енцикліці: „О головних горожанських обов'язках християн,“ де в той спосіб вкоротці представляє збір прав і обов'язків родичів: „Родичі з природи мають право образования тих, котрих зродили, з тим обов'язком, щоби виховання і наука були згідні з ціллю, для якої з ласки Бога отримали потомство.“

„Тому, родичі є обов'язані старатися і стреміти до того, щоби відперти всякий замах на свої права в тій матерії і щоби рішучо собі вибороти, щоби могли, як годиться, по християнськи свої діти виховати, а передусім здалека тримати їх від тих шкіл, в яких криється для них небезпека пересякнення їддю безбожності.“ (Енцикл. *Sapientiae christianae*, 10. січня 1890).

Добре треба то собі усвідомити, що виховний обов'язок родичів обнимає не лиш виховання релігійне і обичаєве, але також фізичне і горожанське (Кодекс Кан. Права, кан. 1113), передусім, коли ті мають зв'язь з релігією і моральністю.

в). При-
знане
цивіль-

То безспірне право родини не оден раз було правно признане в краях, в котрих в державних законах уважається

на пошановання природного права. І так, щоби навести оден ^{ним судівництвом.} з найновіших примірів, Найвисший Трибунал Сполучених Держав Північної Америки, в рішенню відносячимся до надзвичайно важного спору, орік, що державі зівсім не прислугує загальна власть впровадження лиш одного типу виховання молодіжи, через змушування її побирати науку виключно в публичних школах і долучив мотив того оречення з природного права: Дитина не є лиш твором держави; ті, що її виховують і нею провадять, мають право злучене з найстислійшим почесним обовязком, виховати її і приготувати до виконування своїх завдань. (U. S. Supreme Court Decision in the Oregon School Cases, 1. червня 1925).

Історія є свідком, що особливо в новіших часах держава <sup>г) Хоро-
нене</sup> допускалася і допускається подоптання прав наданих Творцем ^{Церквою} родині; і в повнім світлі показує, як Церков тих прав стерегла і боронила. Найліпшим на се доказом є то особливше довіря родин до церковних шкіл, як то Ми недавно зазначили в листі до Кардинала Секретаря Стану. „Що так є, родина відразу то спостерегла і від перших днів християнства аж до наших днів, батьки і матери, навіть мало або й цілком невіруючі, висилають і провадять тисячами свої діти до виховних заведень, основаних і проваджених Церквою.“ (Лист з дня 30. мая 1929).

А іде то звідси, що батьківський інстинкт, походячий від Бога, з довірем звертається до Церкви в тій певности, що знайде тут охорону родинних прав і той лад, який Бог установив в порядку річий. І справді, хотяй Церков не перестає домагатися свого права і пригадувати родичам обовязку крещення і християнського виховання дітей католицьких родичів, в свідомости свого загального божого післаництва і обовязку, що тяжить на всіх людях, прийняти єдино правдиву релігію, всеж таки так є заздрісна о ненарушимість природного права родини в обсягу виховання, що не згоджується крестити дітей невірних, хиба під певними услівями і застереженнями, ані також в якийнебудь спосіб проти волі родичів рішати про їх виховання, доки діти самі не зможуть о собі постановляти і добровільно прийняти віру. (Кодекс Кан. Права. канон 750, §. 2.; Св. Тома 2, 2. q. X, а. 12).

Звідси маємо два факти найвисшого значіння, як Ми то зазначили в згаданій промові: Церков, що віддає до диспозиції родин свій учительський і виховний уряд, -- родини, що спішають користати з сего і видають сотками і тисячами

свої діти Церкві. Ті два факти пригадують і голосять велику правду, дуже важну в моральнім і суспільнім порядку. Они голосять, що виховне післаництво є передусім, над усе, в першій ряді річчю Церкви і родини, що належить до них з природного і Божого права, а через се з нього не дасться нічого відняти, з під того права ніхто не виломиться і ніяке инше право не зможе його заступити. (Промова до вихованків Колегії в **Mondragone**, 14. мая 1929).

До держави:

З того примату виховного післаництва Церкви і родини, як ми то бачили, пливають найбільші пожитки для цілої суспільности, а не може вийти найменша шкода для дійсних, питомих державі прав до виховання горожан, після установленого Богом порядку.

а) В відношенню до загального добра.

Ті права має держава від самого Творця природи, не титулом вітцівства, як Церков і родина, але через авторитет, який прислугує їй для спомагання дочасного, загального добра, що є властивою ціллю держави. Внаслідок сего виховання не може належати до держави так, як належить до Церкви і родини, але інакше, то є відповідно до цілі держави.

б) Дві функції.

А та ціль, загальне добро в дочаснім порядку, полягає на спокою і безпечности, якою родини і поодинокі горожани тішуються в уживанню своїх прав, а zarazом в якнайбільше можливім до осягнення в тім життє добробуті духовім і матеріальнім через злучене і згармонізоване змагання всіх. Отже є подвійна функція поваги, питомої державі: охоронювати і спомагати родину і одиниці, а не поглотити їх, або заняти їх місце.

Тому в обемі виховання держава має право чи, ліпше сказати, має обов'язок охоронювати своїми законами вчасніше право родини до християнського виховання дітей, як то висше представлено; а в наслідок того, шанувати надприродне право Церкви до християнського виховання.

Подібно належить до держави охоронювати то саме право дитини, коли не булоби фізичної або моральної опіки зі сторони родичів з причини їх браку, нездібности або негідности, бож їх виховне право, як вже вияснено, не є беззглядне, ані деспотичне, але зависиме від природного і Божого права і тому підчинене повазі і осудови Церкви, як рівнож чуйности і правній охороні держави в відношенню до загального добра; зрештою родина не є совершенною суспільністю, яка малаби в собі всі середники потрібні до свого усовершення. В тім отже случаю, зрештою цілком виїмковім, держава не

займає місця родини, але доповнює брак її відповідними середниками, все згідно з природним правом дитини і з надприродними правами Церкви.

Поза тим взагалі є правом і обов'язком держави, відповідно до наказів здорового розуму і віри, охоронювати моральне і релігійне виховання молодіжи, усуваючи ворожі для неї публичні перешкоди.

Отже передусім належить до держави, в зв'язи з загальним добром спомагати різними способами саме виховання і образования молодіжи. Найперше, підпираючи і спомагаючи ініціативу і діяльність Церкви і родини, котра по свідоцтву історії і досвіду є дуже успішна; далі, доповнюючи ту діяльність там, де вона не сягає, або де не вистарчає, також власними школами, бо ж держава більше, чим хто інший, є випосажена середниками, відданими до її диспозиції для потреби всіх і тому є справедливим, щоби уживала їх на користь тих самих, від котрих їх бере. (Промова до вихованків Колегії в Mondragone, 14. мая 1929).

Понадто держава може вимагати і тому старатися о се, щоби всі горожани посідали конечне знання своїх горожанських і народних обов'язків і відповідний ступінь умової, моральної і фізичної культури, якої, зваживши обставини наших часів, дійсно вимагає добро загалу.

Але в тих всіх способах спомагання публичного і приватного виховання і образования держава повинна, очевидно, шанувати природні права Церкви і родини до християнського виховання, а крім того повинна перестерігати справедливості. Тому то є несправедливий і недозволений всякий монополістичний виховний, як також шкільний, котрий фізично або морально змушує родини посилати діти до державних шкіл, всупереч обов'язкам християнської совісті, а також оправданим їх упобанням.

То однак не перешкоджує, щоби для доброї адміністрації держави і для оборони внутрішнього і зовнішнього мира, так дуже потрібних до загального добра, а вимагаючих особливого уздібнення і спеціального приготування, держава не мала застерегти собі права закладання приготування шкіл до деяких урядів, а передусім для війська і права управи тими школами; щоби лиш уважала, щоби не порушувати прав прислугуючих Церкві і родині. Не від річи буде тут пригадати подрібніше то остереження, бо в наших часах (коли шириться пересадний і ложний націоналізм, так дуже воро-

в) Яке виховання може собі застерегти

жий правдивому мирови і добру) звиклося переступати слушні границі в військовій організації т. зв. фізичного виховання хлопців (а часом навіть дівчат всупереч самій природі), густо часто навіть в недільні і святочні дні, з надмірним ущербком часу, який повинен бути посвячений релігійним обов'язкам і відданий святилищу родинного життя. Не хочемо зрештою ганити того, що може бути добре в душі карності і розумної смілости в подібних методах, лиш тільки всіляку пересаду, якою є наприклад дух насильства, котрого не можна мішати з духом мужества, ані зі шляхотним почуттем військової справности в обороні вітчизни і публичного порядку; якою (пересадою) єсть також в фізичнім вихованню пересадне вивисшування атлетизму (борбництва, дужання), що навіть в клясичній епосі поганства було знаменем звироднення і упадку.

Дальше, взагалі, прислугує державі в відношенню не лиш до молодіжи але до людей всякого віку і стану право виховання, яке можна назвати суспільним. Полягає воно на штуці публичного представлювання згромадженням одиницям таких предметів для розуму, уяви і змислів, що потягають волю до доброго, або майже з моральною конечністю впроваджують її на ту дорогу, будьто позитивно, представляючи такі предмети, будьто негативно, усуваючи ті, що є суспільному вихованню противні. (P. L. Taparelli Saggio teor. di Diritto Naturale, n. 922). То суспільне виховання, так широке і різнородне, що обіймає майже цілу діяльність держави для загального добра, як мусить воно стояти в згоді з засадами моральности, так рівнож не може противитися науці Церкви, котра з Божої постанови є тих засад Учительною.

г) Відношення між Церквою і державою.

То всьо, що доси сказано о діяльності держави в обсягу виховання, спирається на найтривалішій і незрушимій основі католицької науки „О християнським устрою держав,“ прекрасно виложеної Нашим Попередником Львом XIII., особливо в енцикліках *Immortale Dei* і *Sapientiae christianae*, а іменно: „Бог розділив правління людського роду між дві власти: церковну і горожанську, ставляючи одну над справами божими, а другу над справами людськими. Одна і друга є в своїм роді найвисша. Одна і друга має означені границі, якими обмежується, границі означені безпосередно природою і ціллю кожної з них. Звідси немов повстає якийсь світ, в котрім кожда з них ділає силою власного права. Але тому, що приказам кожної з них підлягають ті самі піддані, і може лучи-

тися, що та сама річ, хоч під відмінним зглядом, входить в обсяг прав і компетенції обох, Провидіння Боже, котре обі власти установило, мусіло визначити обом дороги просто і в порядку". „*Гўщма же влїсти ѿ Б҃га оучиненїи сѣтъ*“ (Римл. 13, 1) — ті власти, що є, установлені від Бога. (Енцикл. *Immortale Dei*, 1. XI. 1885).

І якраз виховання молодіжи є одною з тих річий, що належать до церкви і до держави „хоч в ріжний спосіб“, як то висше вияснено. „Тому між обома властями — говорить дальше Лев XIII. — повинна бути упорядкована згода, яку цілком слушно прирівнується до звязи, якою є злучена душа і тіло в чоловіці. Якою повинна бути та звязь, не можна інакше сего означити, як лиш узгляднюючи природу кожної з тих властей, що вже було сказано, і маючи на оці визначне становище і шляхотність їх цілий; бо одна має старатися передусім і безпосередно о успіх в дочасних річах, а друга о набуте небесних і вічних дібр. Через се всьо, що в людським життю відноситься до спасення душ і почитання Бога, чи воно з своєї природи єсть таким, чи уважається за таке з огляду на ціль, до котрої відноситься, то всьо входить в обсяг власти і осуду Церкви; всьо инше, що обнимає горожанську і політичну область, справедливо підлягає горожанській власти, бож Ісус Христос розказав: „*Воздадите кїсаревѣ кїсаревѣ, ѿ Б҃жїа Б҃гови*“ (Марко 12, 17) — віддайте, що цісарське цісареві, а що Боже Богови“ (Енцикл. *Immortale Dei*).

Хто відмовлявбися прийняти ті засади і примінювати їх до виховання, дійшовби конечно до заперечення, що Христос оснував свою Церков для вічного спасення людей і до твердження, що держава не підлягає Богови і Його природному та божому закону. Се найочевиднїше єсть безбожністю, противиться здоровому розсудкови, а особливо в матерії виховання є надзвичайно небезпечне для властивого виображування молодіжи і з певністю є погубне для самої держави і для правдивого добра людської суспільности. Навпаки, з примінення тих засад не може не виплисти як найбільший хосен для властивого вироблення горожан. Дуже вимовно стверджують се факти з усіх віків; звідси, як в перших часах христїянства Тертуліян в своїм *Apologeticum*, так пізнійше св. Августин міг кинути визов в лице всіх противників католицької Церкви. І Ми рівнож в наших часах можемо з н.м повторити: „Ті, що говорять, буцімто наука Христа є ворожа державі, нехай

дадуть таких жовнірів, якими велить їм бути наука Христа, нехай дадуть таких підданих, таких мужів, таких жен, таких родичів, таких синів, таких панів, таких слуг, таких володарів, таких суддів, таких вкінці скарбових урядників і платників держави, якими наказує бути християнська наука, а тоді нехай собі говорять, що вона є ворожа державі; і противно, нехай не завагаються назвати її сильною помічю держави, коли вона знаходить такий послух для себе". (Лист 138).

А тому, що розходиться про виховання, не від річи буде звернути на то увагу, як влучно ту католицьку правду, potwierdжену фактами, висказав заслужений коло християнського виховання, нечувано побожний і учений кардинал Сільвій Антоніяно, ученик також предивного виховника, яким був св. Филип Нерій, редактор і секретар від латинських листів св. Кароля Боромея, на котрого налягання і за котрого натхненням написав цінний трактат: „О християнським вихованню дітей“. „Чим більше світське правительство — го-
 г) Конеч-
 ність іхо-
 сен зго-
 ни з Цер-
 квою.
 ворить — згармонізується! з духовним і більше йому сприяє та його підпирає, тим більше причинюється до збереження держави. Бо підчас коли церковний керманіч, відповідно до своєї ціли, старається виробити доброго християнина за помічю поваги і духовних середників, рівночасно силою неминучої консеквенції виробляє доброго горожанина, яким повинен бути під політичним зглядом. Звідси то походить, що в святій, римській, католицькій Церкві, тім царстві Божім, єсть абсолютно то саме бути добрим горожанином, що чесним чоловіком. Через се дуже поблуджують ті, що розділюють річи так дуже з собою злучені, і що думають, що зможуть мати добрих горожан при помочи інших прав і на інших дорогах, як ті, що сприяють виробленю доброго християнина. І нехай собі людська мудрість говорить і розправляє, скільки їй подобається, то однак є неможливо, щоби привело згоду і правдивий дочасний мир то, що противиться і відвертається від мира і від вічної щасливости“. (Dell' educaz. crist., lib. I, c. 43).

Подібно як держава, так також наука, наукова метода і наукове досліджування не мають чого боятися зі сторони повного і совершенного виховного післаництва Церкви. Католицькі заведення, на якимнебудь стоялиби степені научування і знання, не потребують апольогій. Довіря, яким тішаться, похвали, які збирають, наукові праці, які попирають і помножують, а передусім вихованки вповні і совершенно приго-

товані, яких дають урядничому станови, вільним званням, учительству і життю в усіх його областях, аж надто добре свідчать на їх користь. (Лист до Кард. Секретара Стану, 30. мая 1929).

Ті факти є лиш зрештою світлим потвердженням католицької науки, висказаної на Ватиканськiм Соборі: „Віра і розум не лиш, що не можуть ніколи стояти з собою в суперечности, але противно взаїмно себе спомагають, бо здоровий розум доказує підстави віри і освічений її світлом обробляє відомости річий божих; знова віра освободжує розум і хоронить від заблуджень та збогачує ріжними відомостями. Тому Церков так дуже є далекою від спротиву образования в штуках і науках світських, що радше ріжними способами їх спомагає і поширює, бо не легковажить і не відкидає тих користий, які з них плывуть для людського життя; ба навіть визнає, що як они походять від Бога, Господа всякого знання, так також, якщо властивим способом є поглиблювані, ведуть до Бога при помочи його ласки. І цілком не закаує, щоби ті науки, кожда в своїм обсягу, уживали власних засад і власної методи. Але узнаючи ту оправдану свободу, пильно уважає, щоби через спротив божій науці не попали в блуди, або переступаючи питомі собі границі, не займали місця, що прислугує вірі і щоби її не бурили“. (Собор Ватик. сесия 3, гл. 4).

Та засада слухної наукової свободи єсть заразом ненарушимою нормою слухної дидактичної свободи, се є властиво понятої свободи наичування і повинна бути перестерігана у всякім уділюванню науки другим, а з безпорівняння тяжшим обовязком справедливости в наичуванні молодіжи, вже тому, що в відношенню до неї кождий учитель, державний чи приватний, не має беззглядного виховного права, лише уділене, як також тому, що кожда дитина, чи рівнож християнський молодець, має стисле право побирати науку згідну з наукою Церкви, тої підпори і утвердження Правди, і тяжку кривду заподіявши йому кождий, хто захитавши його віру, надуживаючи довіря молодіжи зглядом учителів і її природного браку досвіду і легководушної склонности до абсолютної, звідної і ложної свободи.

Дійсно, ніколи не повиннося тратити з очий, що предмет християнського виховання є цілий чоловік, душа злучена з тілом в єдности природи, з всіми своїми силами природними і надприродними, як його представляє нам здоровий ро-

**Предмет
вихо-
вання.**

а) Цілий зум і Обявлення; отже чоловік, що випав зі стану первісної праведности, але через Христа зістав відкуплений і привернений до надприродного стану прибраної Божої дитини, хоч без позаприродних привілеїв безсмертності тіла і повної рівноваги своїх схлонностей. Звідси в людській природі зістають наслідки первородного гріха, а особливо ослаблення волі і неупорядковані похоти. „Беззміє вісить на сёрдцѣ ѿнагѣ: жѣзлѣ же ѿ наказаніє далѣче ѿгонить ѿ негѣ“. (Притч. 22, 16), глупота є привязана до молодечого сёрця, але різка кари вижене її“. Тому треба поправляти неупорядковані схлонности, скріпляти і зістроювати добрі від наймолодших літ, а передусім належить освічувати розум і зміцнювати волю при помочи надприродних правд і середників ласки. Без тих середників неможливо ні опанувати переворотних схлонностей, ні дійти до виховної совершенности, питомої Церкви, котру Христос випосажив совершенно і в повноті божого наукою і св. Тайнами, тими успішними середниками ласки.

б) Лож і шкоди педагогічного натуралізму. Тому ложним є всякий педагогічний натуралізм, що в образованню молодіжи в якийнебудь спосіб виключає, або обмежує надприродне християнське вироблення; блудною рівною є всяка метода виховання, котра спирається в цілости або в части на запереченню первородного гріха і ласки, або забуттю о них, а звідси на самих лиш силах людської природи. Такими взагалі є ті нинішні системи з преріжними назвами, котрі покликаються на мниму автономію і нічим необмежену свободу дитини і котрі зменшують або навіть усувають повагу і чинність виховника, приписуючи дитині виключний примат ініціативи в обсягу свого виховання і діяльність независиму від всякого висшого природного і Божого права.

Якщо котрою з тих назв хотілобися вказати, хоч менше стисло, на конечність чинного, степеневу щораз більше свідомого співділання дитини в своїм вихованню; якщо стремілобися до усунення з виховання деспотизму і насильства (котре впрочім не є властивим середником поправи), то говорилобися правду, але зівсім нічого нового, чого не голосилаби Церков і не впроваджувалаби в діло, в практиці традиційного християнського виховання. Того способу держиться сам Бог в відношенню до сотворінь, які звиває до чинного співділання, відповідно до питомої їм природи, бо „Премѣдрость єго досазѣть ѿ концѣ даже до концѣ крѣпко, ѿ оуправляеть

всѣмъ вѣдѣмъ“ (Прем. Сол. 8, 1)—мудрість Його досягає сильно від кінця до кінця і уряджує всьо лагідно.“

Та на жаль немало є таких, що і назвою в єї прямім розуміню і ділом стараються усунути виховане з під всякої залежності від Божого права. З відси в наших часах єс്മо свідками досить дивного напращу явища, що виховники і філософи трудяться в вишукуваню якогось загального кодексу морального виховання, немовби не істнував ні Декалог, ні євангельський закон, ні навіть природний закон вириятий Богом в серцю чоловіка, а голошений здоровим розумом, та обнятий самим Богом при помочи позитивного Обявлення в десяткох заповідях. Ті новатори звикли також з погордою називати християнське виховане „гетерономічним“, „пасивним“, „перестарілим“, бо опирається воно на повазі Бога і на святім Його законі.

Соромно обманють себе думаючи, що висвободжують, як кажуть, дитину. Противно! роблять єї радше невільником своєї сліпої гордості і своїх неупорядкованих похотий, бо силою логічного наслідку тих блудних системів оправдується ті похоти яко слушні вимоги природи, посідаючої т. зв. автономію.

Але єще гірше, коли в блуднім, легковажнім і небезпечнім домаганню хочеться піддати дослідам, пробам і непокликаним осудам природний порядок і прояви надприродного порядку, що відноситься до виховання, як приміром покликане священиче або законне (монаше) і загалом таїнственне ділане благодати, котра підносячи природні сили нескінчено їх перевищає і ніяким чином не може підлягати фізичним законам, бо „Дхъ, идѣже хощеть, дышетъ“ (Йоан 3, 8)—дух, куди хоче, дихає.

Однак найбільше небезпечним є той натуралізм, котрий в наших часах проникає царину виховання в матерії найніжнійшій, якою єсть чистота обичаїв. Є дуже розповсюднений блуд тих, що в погубнім домаганю, брудними словами управляють т. зв. сексуальне виховане, думаючи ложно, що зможуть остерегти молодіж перед небезпеками змислів при помочи чисто природних середників, якими є: легкodusне освідомлене і превенційне (запобігаюче) поучене для всіх без різниці, навіть публичне, а що гірше, при помочи виставлення молодіжи через якийсь час на нагоди, щоби єї, як говорять, до них призвичаїти і якби загартувати душі проти того рода небезпек.

Они дуже поблуджують, не хотячи признати природної

в) Сексуальне виховання.

уломности людської природи і закона, о яким говорив Апостол, що противиться заповіді ума (Римл. 7, 23) і переочуючи навіть сам життєвий досвід, з якого видиться, що власне в молодіжних проступках проти обичайности є не так вислідом браку незнання річі, як радше і передусім слабости волі, виставленої на небезпеки і не скріпленої середниками благодати.

В тій так дуже ніжній матерії, якщо, зваживши всі обставини, показалося б, конечно індивідуальне поучення в відповідний час, зі сторони тих, котрим Бог дав виховне послання і ласку стану, то належить заховати всяку острожність, добре знану традиційному християнському вихованню, яку вистарчаючо описав згаданий висше Антоніян.

„Така і так велика є наша уломність і склонність до гріха — каже, — що часто в тих самих річах, котрі говориться для охорони перед гріхом, слухаючий має якраз нагоду і побудження до гріха. Через се в найвисшій степені є важним, щоби добрий батько, коли говорить з сином о річі так слизькій, уважав і не сходяв до подробиць і до описування різних форм, якими та пекольна потвора затроє так велику часть світа, щоби не лучилося, що замість угасити той вогонь, нерозсудно роздмухавби його і розпалив в простім і вражливім серці дитини. Загалом, в часі дитинних літ вистарчить уживати тих середників, які рівночасно заціплюють чесноту чистоти і замикають двері проступкови“. (Silvio Antoniano, Dell' educazione cristiana dei figlinoli, lib. II., c. 88).

г) Коедукація.

Подібно блудним і для християнського виховання шкідливим єсть т. зв. систем „коєдукації“, рівнож многими спертій на заперечуючій первородний гріх натуралізму, а поза тим всіма прихильниками сего систему на гіднім оплакання помішанню понять, котре утворює чеснотливе людське співжиття з помішанням і всьо нівелюючою рівністю. Сотворитель заміряв і постановив повне співжиття обох полів лиш в супружій звязи; а менше близьке, в різних степенях, в родині і суспільности. Поза тим, в самій природі, котра вчинила їх ріжними що до організму, що до склонности і здібностей, нема ніякого аргументу, немовби ту могло або повинно бути помішане, а тим менше зрівнане в освітанню обох полів. Відповідно до предивних намірів Творця они мають взаємно доповнюватися в родині і суспільности, власне з причини тої їх ріжності, яку тому належить в вихованню зберігати і попірати через конечно розрізнення і відповідне до віку

і обставин відділення. Ті засади повинні бути примінені до часу і місця після норм християнської розсудности до всіх шкіл, особливо в найніжнішій і рішучій про вироблення чоловіка часі, яким є час молодечости і у вправах гімнастичних і спортових, де треба мати особливий згляд на християнську скромність женської молодіжи, котру в високих степенях ображує всякого рода виставлення себе на публичний вид.

Пригадуючи переражуючі слова Божественного Учителя: „Горе міръ в селѣзнь“ (Мат. 18, 7) — горе світові від соблазней, усилено заохочуємо Вас, Всечесні Братя до дбайливости і до чуйности на ті найзгубніші блуди, що широко розливаються серед християнського народу з незмірною шкодою для молодіжи.

Щоби дійти до совершенного виховання, найбільшої ваги є чування, щоби всьо, що окружає вихованка в часі його формації, то є збір тих всіх обставин, які звичайно називається „середовищем“, добре відповідав наміченій цілі. **Середовище виховання:**

Першим, природним і конечним середовищем єсть родина, власне до того Творцем призначена. Тому нормально найуспішніше і найтриваліше є то виховання, яке отримується в добре урядженій і карній християнській родині, а тим успішніше, чим ясніше і триваліше присвічує там добрий примір, передусім родичів і інших домівників. **а) Християнська родина.**

Не є Нашим наміром говорити тут про домове виховання, хочби лиш порушуючи найважніші точки, — так широкий є сей предмет; впрочім не бракує в тім предметі давних і нових спеціальних розправ, написаних щиро католицькими авторами, між котрими на особлившу згадку заслугоє той правдиво золотий трактат Антоніяна: „О християнськім вихованню дітей“, котрий св. Кароль Боромей казав публично читати зібраним в церквах родичам.

Бажаємо однак в особливший спосіб звернути Вашу увагу, Всечесні Братя і Улюблені Сини, на оплакання гідне нинішнє обниження родинного виховання. Обняття урядів і різних звань земного і дочасного життя, з певністю меншої ваги, попереджують довгі студії і докладне приготування, підчас коли до сповнення підставового уряду і обовязку виховання дітей, нині много родичів мало, або й зівсім не є приготувані, бо занадто застрягли в дочасних журбах. До ослаблення впливу родинного середовища долучується нині факт, що майже всюда стремиться до щораз то більшого ві-

дірвання дівтори від родини, вже від найраніших літ, під ріжними позорами, чи то природи економічної, промислової і торговельної, чи то природи політичної. А єсть також держава, де видирають дітий з лона родини, щоби їх виобразувати (а радше, ліпше кажучи, щоби їх звихнути і zdeправувати,) в союзах і школах без Бога, в безбожності і в ненависти після скрайних соціалістичних теорій, повторюючи правдиву і стократно страшнішу від іродової переражуючу різню невинних діточок.

Для того закликаємо Пастирів душ на Рани Христові, щоби ужили всіх середників в науках і катехизах, щоби словом і письмами, широко розкиданими, пригадували християнським родичам їх найважніші обовязки і представляли не тільки теоретично або загальноково, але більше практично і в подробицях їх поодинокі обовязки в обсягу релігійного, морального і горожанського виховання дітий і, крім приміру свого життя, найвідповідніші методи до успішного здійснення того виховання. До того рода практичних поучень не завагався знизитись Апостол Народів в своїх листах, особливо в листі до Ефесеїв, де між іншими річами наповідає: „*Отцы, не раздражайте чадъ своихъ*“ (6, 4) — ви батьки не розсерджуйте (не побуджуйте до гніву) своїх дітий; що є не так наслідком надмірної строгости, як передусім нетерпеливости, незнання найвідповідніших способів до успішної поправи, а також наслідком дуже поширеної нині розпряжності родинної карности, через що в молодіжи розвиваються непогамовані пристрасти.

Нехайже родичі уважають, а враз з ними всі виховники, щоби добре користали з уділеної їм від Бога поваги, котрого они в повнім того слова значінню є заступниками, не для своєї вигоди, але для доброго вироблення дітий в святій і синівській „боязни божій, початку мудрости“, на котрій єдино може сильно опертись пошановання влади, без якого не може остоятись ні лад, ні спокій, ні якийнебудь добробут в родині і суспільности.

б) Церков і єї виховні чинники.

Божа Доброта зарадила немочи сил упавшої людської природи обильними помочами своєї ласки і ріжнородними средствами, в які є богатою Церков, та велика родина Христа і через се єї виховне середовище тісніше і більше гармонійно є злучене з середовищем християнської родини.

То виховне середовище Церкви обнимає не лиш єї св. Тайни, ті середники ласки, успішні божою силою, єї обряди всі предивно виховні, не лиш ту матеріяльну будівлю хри-

стіянської святині, рівнож справді чудним способом ділаючою виховно вимовою літургії і штуки, але також велику кількість і ріжнородність шкіл, товариств і всякого рода інституцій, що зміряють до вироблення молодіжи в релігійній по-божності при студіях літератури і науки і через саму навіть забаву і фізичну культуру.

І в тій невичерпаній обильности виховних чинників, як з одної сторони єсть предивною, а zarazом недосяжною материнська опіка Церкви, так з другої єсть предивною згадана повисше гармонія, яку она вміє удержати з християнською родиною так, що з цілою слушністю можна сказати, що Церков і родина творять разом одну святиню християнського виховання.

Тому, що конечним є, аби нові покоління були виобра- в) Шко-
зовані в штуках і науках, з чого відносить користь і добро ла:
ціла людська суспільність, а такому завданню сама родина не в силі відповісти, повстала суспільна інституція школи, найперше — се треба добре зазначити — з ініціативи родини і Церкви і то значно скорше, чим стараннями держави. Звідси школа, розглянена також в своїм історичнім початку, з своєї природи є помічною і доповняючою інституцією для родини і Церкви; а через се з льогічною моральною конечністю повинна не лиш не спротивлятися, але саме позитивно згоджуватися з обома попередними середовищами, в можливо найсовершеннійшій моральній єдності так, щоби враз з родиною і Церквою вчинити одно святилище, посвячене християнському вихованню, під загрозою, що розминеться з своєю метою і переміниться противно, в чинник розкладу.

Се признав навіть світський чоловік, так дуже славлений за свої педагогічні твори (не цілком заслугуючі на похвалу, бо заражені лібералізмом), котрий сказав: „Коли школа не є святинею, то є гробом“; крім того: „Коли виховання літературне, суспільне, родинне, релігійне не згоджуються з собою, чоловік є нещасливий, безсильний“. (Nic. Tommaseo, *Pensieri sull' educazione*, Parte I, 3, 6).

З того власне виходить, що противною основним засадам виховання єсть т. зв. школа „нейтральна“ або „світська“, не-
з якої виключається релігію. Зрештою, така школа практично тральна,
є неможлива, бо в дійсности стається вона нерелігійною. світська

Злишним є повторювати то всьо, що в тім предметі рішили Наші Попередники, особливо Пій IX і Лев XIII, в котрих то часах в особливий спосіб в публичній школі зачав розпано-

шуватися ляїцизм. Поновляємо і потверджуємо ті їх рішення (Пій IX, Енцикл. *Quum non sine* з 14. липня 1864; *Syllabus, Prop.* 48. — Лев XIII, Промови: *Summi Pontificatus* 20. серпня 1880; Енцикл. *Nobilissima* з 8. лютого 1884; енцикл. *Quod multum* з 22. серпня 1886; лист *Officio sanctissimo* з 22 грудня 1887; енцикл. *Caritatis* з 19. марта 1894, і т. д.; пор. Кодекс права церковного, *Annot. Fontium*, с. 1374), а рівночасно приписи святих Канонів, що забороняють католицьким дітям ходити до шкіл некатолицьких, або неутральних або мішаних т. є, доступних для католиків і некатоликів без жадної ріжницьі, і лиш в певних обставинах часу і місця за виключною згодою Ординарія, з особливими застереженнями, позволяють се толерувати. (Кодекс церк. права, кан. 1374). Не можуть також католики згодитися на таку мішану школу (гірше, коли вона є одинокою і для всіх обовязковою), в котрій, хоч побічно можуть учитися науки релігії, однак проче на-учування отримують від учителів некатоликів, враз з учениками некатоликами.

мішана,
одинок

Като-
лицька

Бо не через то саме, що в школі уділюється (часто дуже скупю) науки релігії, стається вона вже згідною з правами Церкви і християнської родини, та гідною вже, щоби до неї ходили католицькі ученики. Щоби була такою, потрібно, щоби ціла наука і ціле урядження школи: учителі, програми, книжки до всіх предметів були переняті християнським духом під материнським проводом і чуйністю Церкви в той спосіб, щоби релігія була дійсно підставою і вінцем цілого виобра-зування, на всіх степеннях, не лиш початкових, але й середних та вищих. „Є конечною річчю — щоби ужити слів Льва XIII — щоби не лиш в певних годинах учити молодіжи релігії, але щоби ціле наування дихало духом християнської побожности. Коли того забракне, коли той святий подих не буде проникати і розгрівати душ учителів і учеників, дуже малий хосен збереться з якоїнебудь науки; противно, часто виплинуть з того шкоди і то не малі“. (Енцикл. *Militantis Ecclesiae* з 1. серпня 1897).

І нехай ніхто не говорить, що в народі поділенім на різні віроісповідання, держава не може інакше зарадити потребам публичної освіти, як лиш через неутральну або мішану школу, бо без порівняння ліпше і легше може і повинна заспокоїти їх, полишаючи свободу і попираючи відповідними грошовими підмогами ініціативу і діяльність Церкви і родин в тій області. А що се дається здійснити для задоволення

родин і з користю для мира та загальної згоди, доказує се примір народів, поділених на різні релігійні ісповідання, де шкільні закони відповідають виховному праву родин, не лиш під зглядом цілого научування, в особенности через католицьку школу для католиків, але також під зглядом роздільної справедливости через фінансову поміч зі сторони держави для поодиноких шкіл, яких хочуть родини.

В інших краях о мішаній релігії інакше діється, з немалим обтяженням католиків, котрі під проводом і протекторатом Епископату і при невтомимім змаганню світського і монашого клиру удержують виключно власним коштом католицьку школу для своїх дітей, котрої вимагає від них тяжкий обовязок совісти і з щедрістю та витревалістю, гідною похвали, видержують в постанові забезпечення в цілости, як самі в формі клича голосять „католицького виховання для цілої католицької молодіжи в католицьких школах“. Якщо тих шкіл католицьких не спомагається з державного скарбу, як сего сама через себе вимагає роздільна справедливість, то принайменше не повинна їх вязати державна власть, коли та власть має свідомість прав родини і конечних условин правної свободи.

Там, де навіть той найнижший степень свободи є знасилюваний, або різними способами вязаний, католики, хочби коштом великих жертв, всіми середниками мають о то старатися, щоби утримати свої школи, боронити їх і стреміти до ухвали справедливих шкільних законів.

Всьо, що вірні роблять для попертя і оборони католицької школи для своїх дітей, єсть ділом навскрізь релігійним і тому найпершим завданням „Католицької Акції“. Через се особливо є дорогі Нашому вітцівському серцю і гідні найвисшої похвали ті всі спеціальні стоваришення, що в різних краях з таким запалом працюють для так конечного діла.

Отже треба то сильно голосити, і треба, щоби всі добре се зрозуміли і признали, що католики якого будь народу на світі, стараючися о католицьку школу для своїх дітей, не виконують якоїсь партійної політики але з наказу совісти провадять релігійне діло; і зовсім не думають відлучити своїх дітей від тіла і духа народу, але овшім виховати їх найсовершеннійше і найкориснійше для народного добра, бо добрий католик якраз силою католицької науки єсть тим самим найліпшим громадянином, що любить свою вітчину і льють

Като-
лицька
Акція
в шкіль-
ній спра-
ві.

підчиняється існуючій державній влади, в якійнебудь законній формі правління она урядиться.

В тій школі, згідній з Церквою і християнською родиною, не приключиться, що на різних годинах, з очевидною шкодою виховання, буде заперечуватися то, чого діти навчилися на науці релігії; а коли в наслідок ніжності учительської совісти буде конечною річчю дати їм пізнати злі вчинки в ціли їх поборювання, то се переведеться з таким приготуванням і з такою противагою здорової науки, що з того не шкоду, але хосен буде мати християнське вироблення молодіжи.

Рівнож в тій школі наука рідної мови і клясичних авторів не буде ніколи згіршенням для чистоти обичаїв, бо християнський учитель піде за приміром пчіл, що збирають з цвітів то що найчистіше, а решту полишають, як навчає св. Василій в своїй бесіді до молодіжи про читання клясиків (Р. Г. т. 31, 570). Та конечна осторожність, яку поручає навіть поганин Квінтіліян (*Inst. Or.*, I, 8) цілком не перешкоджує, щоби християнський учитель не мав збирати і віддавати до ужитку того всього, що правдиво доброго в річі і в методах приносять наші часи, памятаючи о тім, що говорить Апостол: „Бсѧ же ѡсѧщающе, дѡбрѧ держите (1. Сол. 5, 21) — всегж досвідчайте, доброго держіться“. І тому в збиранню річий нових буде стеречися, щоби легкодушно не покидав старих, випробуваних в своїй доброті і успішности досвідом многих віків, особливо в науці латини, яка за наших днів, як бачимо, щораз низше упадає, якраз через неслухне занехання метод, так успішно уживаних здоровим гуманізмом, котрий особливо в школах Церкви так гарно розвинувся.

Ті шляхотні традиції вимагають, щоби молодіж повірена католицьким школам, була взірцево виобразувана в літературі і в інших науках, відповідно до вимог наших часів і zarazом солідно і глибоко, а головнo в здоровій філософії, вистерігаючися енциклопедичної поверховности тих, що „можеби і знайшли то, що конечне, якщо не шукалиби того що злишне“. (Сенека, лист 45). Тому кождий християнський учитель повинен мати перед очима то, що говорить Лев XIII. в ядернім реченню: „...треба бодро старатися, щоби не лиш примінювати відповідну і тривку методу научування, але ще більше, щоби саме научування літератури і інших наук було у всім згідне з католицькою вірою, а найбільше філософії, від котрої в значній мірі залежить властивий напрям інших галузей знання.“ (Енцикл, *Inscrutabili*, 21. квітня 1879).

Добрі школи є овочем не стільки добрих уряджень, як ^{добрі} передусім добрих учителів, котрі як слід приготовані і ви- ^{учителі} образовані, кождий в своїм предметі, що має викладати, ви- посажені в ті прикмети інтелектуальні і моральні, вимагані так важним їх урядом, горять чистою і божою любовою до повіреної їм молодіжи якраз тому, що люблять Ісуса Христа і Його Церков, котрої найлюбійшими дітьми є молодіж, а та- кож тому, що їм широко лежить на серцю правдиве добро ро- дин і своєї вітчизни. Тому то душа наша наповнюється радістю і вдячністю для Божої Доброти, коли бачимо, як враз з на- вчаючими монахами і монахинями великі ряди добрих учите- лів і учительок — згромаджених навіть в конгрегаціях і спе- ціяльних стоваришеннях для вироблення щораз совершен- нійше свого духа і котрі заслугоують тому на похвалу і по- пертя, яко шляхотні і кріпкі помічники „Католицької Акції“ — коли бачимо, як ті ряди працюють безкористовно, з запалом і витревалістю в тій св. Григорієм з Назіанзу названій „шту- ці над штуками і відомости над відомостями“ (Бесіда II, Р. Г. t. 35, 426), якою є провід і вироблювання молодіжи. Не мен- ше до них відноситься висказ Божественного Спасителя: „Жа́тва о́убв мно́га, дѣла́телей же ма́ло (Мат. 9. 37) — жни- во вправді велике, та мало робітників“; тож просім Господа жнива, щоби післав еще многих таких робітників на загін християнського виховання. Приспособлення їх повинно в пер- шім ряді лежати на серцю Пастирів душ і найвисших мона- ших Настоятелів.

А так само є конечною річчю провадити і чувати над вихованням молодця „як віск мягкого в піддаванюся проступ- кови“ (Гораций, *Art. poet.*, см. 163), в яким небудь середо- вищу він находивбися, усуваючи недобрі нагоди а стараючи- ся для нього о принагідність добрих, в забавах і товариствах, бо „та́тѣть о́убѣчан бла́ги вѣсѣды злы́ (Кор. 15, 33) — злі розмови псують добрі обичаї“.

Але в наших часах треба ширше розтягненого і доклад- ^{г)} Світ ного чування, бо значно зросли нагоди морального і релігій- ^{і його} ного розбиття для недосвідченої молодіжи, особливо ^{небезпе-} ки. безбожні і безстидні книжки, з яких многі розкидуються за безцін, справді по диявольськи; крім того в кінематографічних видовищах, а тепер також в радіофонічних балачках, котрі, можна сказати, помножують і улекшують всякий рід лектури, так як кіно всякий рід представлень. Ті премогучі середники популяризації, що можуть принести велику користь виобразу-

ванню і вихованню, оскільки ними керують здорові засади, на жаль часто служать до підсичування злих склонностей і жажди зисків. Св. Августин падькався над пристрастю, що навіть християн тих часів тягнула на циркові видовища і з драматичною живістю представляє зіпсуття, на щастя хвилеве, свого ученика і приятеля Аліпія. (Confes. 6, 8). Скільки то молодечих збочень, походячих з нинішних видовищ і з переробленої лектури мусять оплакувати нині родичі і виховники.

Тому належить хвалити і попірати всі ті виховні чинники, котрі в душі щирохристиянської ревности о душі молодіжи стараються при помочи відповідних книжок і періодичних видавництв освідомити, передусім родичів і виховників, про моральні і релігійні небезпеки, що часто криються підступно в книжках і видовищах, та стараються розповсюджувати добрі книжки і попірати правдиво виховні видовища, змагаючи навіть коштом великих жертв театри і кіна, в яких чеснота не лиш не поносить жадного ущербку, але противно може багато зискати. Однак з того обовязку чуйности не слідує, немовби належало тримати молодіж з далека від суспільности, в якій прецінь має жити і спасти свою душу, але що нині більше чим колинебудь, повинна вона бути забезпечена і по християнськи узброєна проти принад і блудів світа, котрий, як остерігає Боже слово, є цілий „пóхоть плотскáа ѿ пóхоть ѿчєськ, ѿ гóрдость житєйскáа (1. Йоан 2, 16) — похоть тіла, похоть очей і гордість життя“; щоби в той спосіб сталися такими, якими по словам Тертуліяна були перші християни і якими повинні бути християни всіх часів, „співвласниками світа, а не проступку“. (De Idololatria, 14).

В тім висказі Тертуліяна Ми дійшли вже до того, що мали намір порушити на посліднім місци, а що однак є справою найбільшої ваги, т. є. до правдивої суті християнського виховання, котру, можна пізнати з її власної цілі і в якій розважанню яснійше від денного світла виступає вибиваючеся понад всьо виховне післаництво Церкви.

Ціль і форма христ. виховання:

Властивою і безпосередною методою християнського виховання єсть співділати з Божою ласкою в виробленню правдивого і совершенного християнина, т. є. самого Христа в людях, зроджених крещенням, як сильно висказує се Апостол: „Чáдца моѡ, ѿмиже пáки болѣзнью, дóндеже вoсoбразїтсѡ Хрѣтoсь вѣ вáсь (Галат. 4, 19) — дітоньки мої, котрих я знов роджу в болях, доки Христос вобразиться у вас“. Тому правдивий християнин повинен жити надприродним життям

в Христі, „Хрѣтосъ живѣтъ въшъ (Колос. 3, 4)—Христос ваше життя,” і проявляти його в усіх своїх вчинках: „да ѱ живѣтъ Іисовъ въ тѣлѣ нашемъ живѣтъ” (2. Кор. 4, 11) — щоби ѱ життя Ісусове явилосѱ в нашѣм смертнѣм тілі.“

І власне для того христіянське виховання обіймає цілий а) Виробити правдивого христіянина. обсяг людського життя, фізичного і духового, інтелектуального і морального, індивідуального, родинного і суспільного, не щоби його в який небудь спосіб вкоротити, але щоби його піднести, ним покермувати і усовершити по приміру і науці Христа.

Через се правдивий христіянин, овоч христіянського виховання, єсть надприродним чоловіком, котрий думає, судить і ділає стало і консеквентно після здорового розуму, освіченого надприродним світлом прикладів і науки Христа, або рівнож — щоби ужити принятого способу говорення — то правдивий і повний чоловік характеру. Бо правдивий характер становить не якабудь суцільність і сталість поступовання по суб'єктивним засадам, але єдино витревалість в держанюся відвічних засад справедливости, що признає навіть поганський поет, виславляючи нерозлучно „чоловіка справедливого і сталоного в своїм поступованню“ (Гораций, *Od.*, I. III, *od* 3, *v.* 1); з другої знова сторони не може бути мови про повну справедливість, як лиш там, де віддається Богови, що Боже, як се робить правдивий христіянин.

Так понятя ціль і завдання христіянського виховання видається людям здалека стоячим якимось уроенем, або радше не до здійснення без знищення, чи ущербку природних сил і без виречення змагань земного життя; звідси вороже (христіянське виховання) суспільному життю і дочасному добробутові, противне всякому поступові в науці, літературі, штуці і всіляких ділах культури. На подібний закид, котрий під впливом незнання справи і пересуду ставили свого часу погани, навіть освічені, і котрий на жаль частійше і з більшою упертістю повторяється і в наших часах, відповів Тертуліян: „Не єсьмо чужими для життя. Добре здаємо собі справу з обовязку вдячности зглядом Бога, Господа, Творця; не погорджуємо ніяким овочем Його діл, лиш пильно уважаємо, щоби не перебрати в них міри, ані їх надуживати. Не жиємо отже на тім світі без вашого ринку, торговиці, парні, гостиниці, варстатів, заїздів, ярмарків і інших ваших уряджень. І ми рівнож з вами плаваємо по морю, виконуємо військові вправи, працюємо на рілі, ведемо торговлю, вимінюємо праці

і для ваших услуг віддаємо наші вироби. Яким отже чином можемо видаватися вам неужиточними для ваших справ, ми, що з вами і з вас жиємо — того не розумію“ (Апольогія 42).

б) котрий є рівнож найліпшим і найкориснішим го-рожанином. Тому рівнож правдивий християнин не лиш, що не усувається від справ земного життя і не ущуплює своїх природних сил, але противно розвиває їх і усовершує, узгіднюючи з надприродним життєм, через що навіть то природне життє убагороднює і подає йому дуже успішну поміч, не лиш в порядку духовнім і вічним, але також матеріяльнім і дочаснім.

Доказує се ціла історія християнства і його установи, котрі аж до наших часів утотожуються з історією правдивої цивілізації і дійсного поступу; а передусім святі, яких так много має Церков, і лиш она, а котрі в найсовершеннішій степені осягнули ціль християнського виховання, убагороднили та збогатили людську суспільність добрами всякого рода. Справді, святі були, є і все будуть найбільшими доброчинами людства, як також найсовершеннішими взірцями для людей всіх клас і звань, всіх станів і условин життя, від простого рільника і зарібника аж до ученого і літерата, від скромного ремісника аж до вождя армій, від звичайного вітця родини до монарха, керманича племен і народів, від простих дівчат і невіст з домового затиша аж до королевих і цісаревих. А що сказати про безчисленні діла, також на користь дочасного добробуту, виконувані евангельськими місіонерами, котрі зі світлом віри несли і несуть варварським народам добра культури! Що про основателів численних діл милосердя і суспільної опіки, про безконечний ряд святих виховників і виховниць, що утревалили і помножили свої діла через свої плідні інституції християнського виховання, віддаючи поміч родинам і неоцінені користи народам!

в) Христос учитель і взорець виховання. То є овочі християнського виховання, під кожним зглядом благодатні, зроджені якраз через життє і надприродну чесноту в Христі, яку воно в чоловічі формувє і розвиває; бо Христос, наш Господь і Божественний Учитель, єсть також жерелом і Подателем того життя, а zarazом своїм приміром, загальним взірцем, приступним для всякого рода людей, а особливо для молодіжи в часі укритого, працьовитого, послухного життя, украшеного в очах Бога і людей індивідуальними, родинними і суспільними чеснотами.

Закінчення. Цілий той збір виховних скарбів безконечної вартости, з чого дотепер ледво частину, Ми представили, є до того степеня питомий Церкві, що входить в саме єї єство, єство

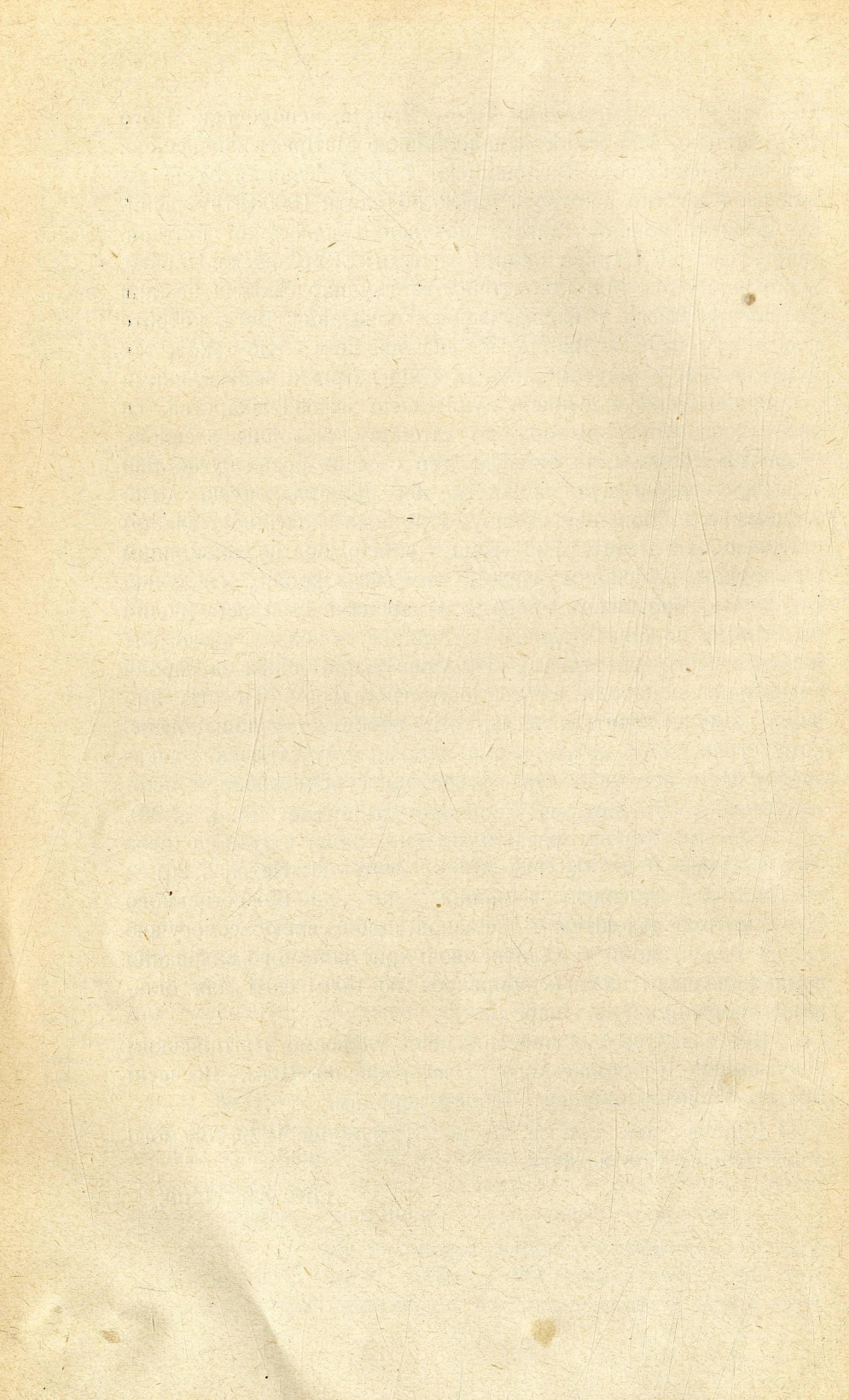
Церкви, котра є містичним Тілом Христа, непорочною Його Обручницею, а через се найпліднішою Матрію і найвисшою, найсовершеннішою Виховницею. І тому великий і геніальний св. Августин, котрого маємо обходити 1500 літню річницю смерті, повний святого почування для такої Матери, звертається до Церкви такими словами: „Католицька Церкво, найправдивіша Мати християн, ти слушно взиваєш не лиш до найчистішого і найсвятішого почитання Бога, котрого посіданне справляє житте найщасливішим; але також так дуже любиш і милуєш ближнього, що на різні недуги, якими з причини гріхів є діткнені душі, маєш всілякі лікарства. Ти вправляєш і учиш дітвору по діточому, молодців з силою, старців зі спокоєм, як вимагає того степенъ розвитку не лиш тіла, але також душі кожного. Ти підпорядковуєш дітий родичам в добровільну службу, а родичів з лагідною властю ставляєш над дітьми. Ти віжеш з собою братів сильнішим і тіснішим релігійним вузлом, чим звязъ крови... Ти лучиш горожан з горожанами, народи з народами і загалом людий памятію на перших родичів, не лиш в суспільну звязъ, але навіть в певне братерство. Ти учиш царів дбати за народи і напоминаєш народи до уяглости володарам. Ти старанно вчиш, кому належить ся честь, кому любов, кому пошановане, кому страх, кому потіха, кому нагана, кому страчене, показуючи, що не всім належить ся всьо; однак всім любов, а нікому кривда“. (*De moribus Ecclesiae catholicae, lib. I, c. 30*).

Взнесім, Дорогі Братя, благально серця і руки до неба „къ пастырю ѡ поскѣтителю душъ вѣшихъ“ (1. Петр. 2, 25) — до Пастира і Надзирателя ваших душ, до Божественного Царя, котрий володителям дає закон, щоби своєю всемогучою силою зділав, щоби ті величні овочі християнського виховання помножувалися і щоби їх збиралося по цілім світі для більшого добра одиниць і народів.

Яко завдаток тих небесних ласк уділюємо з вітцівським почуванням Апостольського Благословення Вам, Всечесні Браття, Вашому Клирови і Вашим народам.

Дано в Римі, при св. Петрі, 31. грудня 1929, осьмого року Нашого Понтифікату.

Пій XI. Папа.

0,99 (1987)

7136

24/ XI 1834.

1807

ЕНЦИКЛІКА

ЙОГО СВЯТОСТИ

ПІЯ ХІ.

з БОЖОГО ПРОВІДІНЯ ПАПИ

про христіянське виховання
молодіжи

СТАНИСЛАВІВ 1933
НАКЛАДОМ ЕПІСКОПСЬКОГО ОРДИНАРІАТУ